

České vysoké školství

Na cestě od elitního k univerzálnímu vzdělávání 1989–2009

Libor Prudký
Petr Pabian
Karel Šima

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umístování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

*Publikace byla zpracována v rámci výzkumného záměru
MSM0023775201 Terciární vzdělávání ve znalostní společnosti,
který řeší Centrum pro studium vysokého školství, v.v.i.*

Ing. Libor Prudký, Ph.D.

Petr Pabian, ThD.

Mgr. Karel Šima

ČESKÉ VYSOKÉ ŠKOLSTVÍ

Na cestě od elitního k univerzálnímu vzdělávání 1989–2009

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 3882. publikaci

Odpovědná redaktorka Iva Krejčová

Sazba a zlom Milan Vokál

Počet stran 168

Vydání 1., 2010

Vytiskla Tiskárna PROTISK s.r.o.,

České Budějovice

© Grada Publishing, a.s., 2010

Recenzovali:

doc. PhDr. Jaroslav Koťa, CSc.

doc PhDr. Zdeněk Pinc

ISBN 978-80-247-3009-7 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-6357-6 (elektronická verze ve formátu PDF)

© Grada Publishing, a.s. 2011

*Publikace byla zpracována v rámci výzkumného záměru
MSM0023775201 Terciární vzdělávání ve znalostní společnosti,
který řeší Centrum pro studium vysokého školství, v.v.i.*

Ing. Libor Prudký, Ph.D.

Petr Pabian, ThD.

Mgr. Karel Šima

ČESKÉ VYSOKÉ ŠKOLSTVÍ

Na cestě od elitního k univerzálnímu vzdělávání 1989–2009

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 3882. publikaci

Odpovědná redaktorka Iva Krejčová

Sazba a zlom Milan Vokál

Počet stran 168

Vydání 1., 2010

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2010

Recenzovali:

doc. PhDr. Jaroslav Koťa, CSc.

doc PhDr. Zdeněk Pinc

ISBN 978-80-247-3009-7

Obsah

Životopisy autorů	8
Předmluva	10
1. Od elitního přes masové k univerzálnímu terciárnímu vzdělávání: konceptuální rámec	14
<i>Petr Pabian</i>	
1.1 Elitní, masové a univerzální terciární vzdělávání	15
1.2 Od elitního k univerzálnímu: kam došla Česká republika? ..	21
1.3 Od elitního k univerzálnímu? Přehled tematických kapitol	24
Použitá literatura	26
2. Od elitního k univerzálnímu terciárnímu vzdělávání: tematické pohledy	27
2.1 Studenti v procesech univerzalizace terciárního vzdělávání	27
<i>Libor Prudký</i>	
2.1.1 Vývoj nárůstu počtu studentů terciárního vzdělávání – pokus o strukturální pohled	29
2.1.2 Některé souvislosti posunů v průběhu studia	40
2.1.3 Změny v rovnostech šancí ke studiu terciárního vzdělávání v České republice?	46
2.1.4 Diference v kvalitě vzdělávání uvnitř terciárního vzdělávání v České republice?	53
2.1.5 Poznámka o diferencích v participaci studentů na vzdělávání a fungování vysokých škol	57
2.1.6 Místo shrnutí a závěrů	58
Použitá literatura	59
2.2 Vyučující na cestě od elitního přes masové k univerzálnímu terciárnímu vzdělávání	60
<i>Petr Pabian</i>	

2.2.1	Kvantita a kvalita: pokles, nebo diverzifikace kvality?	64
2.2.2	Relevance: komu patří terciární vzdělávání a výzkum?	68
2.2.3	Akademická komunita: konec společenství?	73
2.2.4	Závěr	79
	Použitá literatura	80
2.3	Výzkum v terciárním vzdělávání	84
	<i>Karel Šíma</i>	
2.3.1	Úvod – proces masifikace a proměny výzkumné kapacity vysokého školství	84
2.3.2	Výzkum ve vysokoškolské politice – vysoké školy v politice výzkumu	85
2.3.3	Posilování výzkumné kapacity vysokého školství od konce devadesátých let	89
2.3.3	Výzkumná kapacita	93
2.3.4	Závěry	104
	Použitá literatura	105
3.	Masifikace a obsahy terciárního vzdělávání	107
	<i>Libor Prudký</i>	
3.1	Jaké jsou cíle masifikace terciárního vzdělávání?	107
3.2	Vybrané vlivy na obsahy terciárního vzdělávání	110
3.2.1	Vzdělanostní společnost a její rozpory jako první z rámců obsahu terciárního vzdělávání	111
3.2.2	Koncepty vzdělávání a jejich možnosti jako obsahových východisek pro zacílení variant terciárního vzdělávání	113
3.2.3	Vzdělávání jako součást utváření osobnosti a společenství	115
3.3	Vybrané koncepty obsahových směřování současné společnosti	119
3.3.1	Koncept kvality a udržitelnosti života jako naplnění teorie racionální volby	119
3.3.2	Koncept otevřené společnosti jako rámec rozvoje kvality a udržitelnosti života	123
3.4	Svoboda jako kritérium pro odpovědi na otázku po obsahu a cíli současných společností i jako součást obsahů vzdělávání	127

3.5	Diferenciace obsahů terciárního vzdělávání a učení se svobodě jako jejich atribut	131
	Použitá literatura	133
4.	Závěr: shrnutí a výhledy	136
4.1	Shrnutí: české vysoké školství mezi elitním a univerzálním	137
4.1.1	Vnímání přístupu k terciárnímu vzdělání	137
4.1.2	Funkce vysokého školství	138
4.1.3	Kurikulum a formy výuky	139
4.1.4	Studentská kariéra	139
4.1.5	Institucionální diverzita	140
4.1.6	Rozhodovací mechanismy na celostátní úrovni ..	140
4.1.7	Standardy kvality	141
4.1.8	Kritéria pro vstup	141
4.1.9	Akademická správa	142
4.1.10	Vládnutí v rámci institucí	142
4.1.11	Pokus o celkový pohled: nerovnoměrnosti vývoje a výsledná napětí	143
4.2	Výhledy: rozšiřování horizontů	144
4.2.1	Studenti a jejich působení v rámci rozvoje vysokoškolského vzdělávání	144
	<i>Libor Prudký</i>	
4.2.2	Vyučující a budoucnost českého terciárního vzdělávání	146
	<i>Petr Pabian</i>	
4.2.3	Výzkum ve třech fázích masifikace VŠ	148
	<i>Karel Šima</i>	
4.2.4	Rozvoj terciárního vzdělávání u nás bez zvažení obsahů a cílů	150
	<i>Libor Prudký</i>	
	Použitá literatura	152
	Příloha: Grafy a tabulky	153
	Rejstřík	160

Životopisy autorů

Ing. Libor Prudký, Ph.D.

Vědecký pracovník *Centra pro sociální a ekonomické strategie (CESES) Fakulty sociálních věd UK*, odborný asistent na *Fakultě humanitních studií*, od roku 2007 spolupracovník *Centra pro studium vysokého školství*. Pracovní dráhu zahájil jako aspirant sociologie na *Ústavu sociálních a politických věd Univerzity Karlovy v Praze* (ředitel Pavel Machonin). Tam také, se zrušením ústavu v roce 1969, jeho možnost práce v sociologii na dlouho skončila. V roce 1992 se k ní vrací. V současné době vede tým CESES a *Sociologického ústavu Akademie věd* zaměřený na výzkum hodnotových struktur. Zabývá se empirickou sociologií, výzkumem hodnotových struktur a otázkami sociální soudržnosti. Řídil desítky empirických sociologických šetření, včetně mezinárodních. Publikoval dosud pět monografií a řadu studií, statí a článků v domácích i zahraničních sbornících a časopisech.

Petr Pabian, ThD.

Výzkumný pracovník *Centra pro studium vysokého školství*, v.v.i a současně vedoucí *Katedry sociálních věd na Filosofické fakultě Univerzity Pardubice*. Vystudoval teologii na *Evangelické teologické fakultě* a současně historii a politologii na *Filozofické fakultě Univerzity Karlovy*. V *Centru pro studium vysokého školství* působí od roku 2005, dosud publikoval desítku studií k výzkumu českého terciárního vzdělávání, z nichž dvě vychází jako kapitoly v nejprestižnější knižní edici v oboru – *Higher Education Dynamics* nakladatelství Springer, a další desítku studií k moderním dějinám náboženství. Jako jediný v České republice vyučuje kurzy věnované Harrymu Potterovi.

Mgr. Karel Šima

Výzkumný pracovník *Centra pro studium vysokého školství*, v.v.i, badatelsky a pedagogicky působí na *Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a Západočeské univerzity v Plzni*. Vystudoval obor historie na FF UK a v současnosti dokončuje doktorské studium historické antropologie

na FHS UK. V CSVŠ se od roku 2006 věnuje tématům, jako je společnost vědění, mechanismy produkce vědění, financování vědy a mechanismy zabezpečení kvality VŠ. Publikoval v oblasti historického bádání i v oblasti výzkumu VŠ a vědy, a to jak v recenzovaných časopisech a sbornících domácích (*Český časopis historický, AULA*), tak v zahraničí (*Science and Public Policy*).

Předmluva

Vývoj počtu vysokých škol a vysokoškoláků je v posledních letech v České republice bouřlivý. Možná ještě bouřlivější jsou diskuse o tomto vývoji. Jde zjevně o změny takového rozsahu a dosahu, že na ně neumíme ani reagovat, ani neumíme dohlédnout jejich důsledky a asi je ani nedokážeme z nich samotných uchopit v potřebných souvislostech.

Když jsme přistupovali ke zpracování tématu této publikace, snažili jsme se najít postup, který by v zásadě umožnil vyhnout se zúženému pohledu samotných aktérů probíhajících proměn a zároveň by se vyhnul nejrůznějším tlakům způsobeným lobbyistickými a ideologickými zájmy zainteresovaných skupin. Obrátili jsme se k postupu, který vychází z pravidel badatelské práce, totiž k teoreticky založenému analytickému pohledu. Takový pohled by měl umožnit přesněji vymezit pole diskusí a situovanost jednotlivých pozic, a přenést tím její centrum blíže věcné argumentaci. Tento přístup chápeme jako neopominutelné východisko, s nímž chtě nechtě musí pracovat každý, kdo se chce problematikou rozvoje terciárního vzdělávání věcně zabývat. Zároveň jde o pokus pro možnost věcné komunikace, což je zase nezbytným východiskem pro utváření konsenzuálních stanovisek.

Základem takové analýzy může být pouze adekvátní teoretický koncept a pokud možno propracovaná metodologie. Východzí model ovšem musí být takový, aby jej bylo možné konfrontovat s dostupnými empirickými zjištěními.

Takový koncept jsme našli v teorii vytvořené Martinem Trowem na počátku sedmdesátých let minulého století (viz 1. kapitola). **Trow zobecnil poznatky o masifikaci terciárního vzdělávání především v USA a s východiskem v kvantitativních nárůstech jako hraničních mezi jednotlivými fázemi vývoje vypracoval typické rysy těchto fází ve všech podstatných oblastech terciárního vzdělávání.** Pracuje vlastně s určitými ideálními typy jednotlivých fází vývoje terciárního vzdělávání. Trowův koncept není jen analytickým nástrojem, ale také může napovědět o míře konzistence stavu a vývoje terciárního vzdělávání. Jednotlivé fáze vývoje mají svá pravidla, nutné návaznosti a souvislosti a teprve když

jsou naplňovány v určité rovnováze (ve vztahu ke konstrukci typů), lze mluvit o uceleném výkladu. Nerovnováha skrývá řadu rizik.

Naplnění charakteristik těchto typů jsme obecně brali jako základní východisko práce na této publikaci. Z tohoto přístupu pak vychází i **možnost posouzení, jak si terciární vzdělávání v České republice stojí v jednotlivých etapách vývoje podle Trowova konceptu, a to nejen v celkovém kvantitativním měřítku, ale také v jednotlivých oblastech**. Protože nejde pouze o kvantitativní rámce, ale o míru shody ve vývoji mnoha dalších souvislostí, které tento kvantitativní rozvoj umožňují a nějakým způsobem naplňují.

Základní otázka pak zní: V jaké fázi (podle Trowova členění) se vlastně terciární vzdělávání v České republice nachází? V elitní, masové, nebo univerzální? Jaká hlediska převažují v celkovém pohledu a v pohledu prostřednictvím jednotlivých oblastí, charakterizujících tyto typy terciárního vzdělávání? Jsou cesty vývoje v jednotlivých oblastech terciárního vzdělávání podle Trowova konceptu vyvážené? Míří blízkým směrem, či dokonce umožňují synergii, nebo naopak jsou protichůdné a navzájem si nepomáhají, nebo snad překáží?

Trowův koncept vznikl v odlišných podmínkách a s jinými tradicemi terciárního vzdělávání, než jaké jsou v naší zemi. Aplikace pohledů vycházejících z tohoto konceptu vyžaduje přesáhnout analýzu naznačovanou v Trowově konceptu, protože jinak by nebylo možné porozumět srovnáváním poznatků o zkoumané problematice z poměrů v České republice. I tak jde často o témata, k jejichž pochopení nedocházíme automaticky.

Především ale jde o velmi širokou problematiku. Pro její souhrnné zpracování, jak se ukázalo, nejsou dostatečné podklady – ani data, ani svébytné studie. Proto jsme se v analýze soustředili na **čtyři podstatné tematické oblasti terciárního vzdělávání, tedy na studenty, učitele, vědu a výzkum na vysokých školách a na obsahy a cíle tohoto vzdělávání**. Na základě analýzy těchto oblastí jsme se pokusili o souhrnnější pohled na charakteristiku terciárního vzdělávání u nás podle Trowova konceptu, protože obecně koncipované rozbory stavu a vývoje studentů, učitelů, vysokoškolské vědy a výzkumu a obsahů vzdělávání by nebylo možné vměstnat do jedné publikace.

Pokud jde o metodologii zpracování, snažili jsme se maximálně využít existující prameny, především ověřená data. Ucelená metodologie, která by umožňovala uchopit téma terciárního vzdělávání v celku, není k dispozici. I proto jde o počátek zpracovávání této tematiky.

To, že Trowova teorie zobecňuje poznatky o vývoji terciárního vzdělávání především v USA, není zdrojem „jen“ možných kulturních, historických, a tudíž i pojmových nedorozumění. Jde o typickou teorii středního dosahu, která nemiří do obecných teoretických souvislostí. Jenomže – stejně jako každá jiná teorie středního dosahu – je tak jako tak v sobě nese. To nás vedlo v určitých směrech k nezbytnosti jít vlastně „za“ Trowovou teorií. V dílčích hlediscích se to týká všech přístupů, především ale je to patrné v zamyšlení nad možnostmi ovlivňujícími obsahy terciárního vzdělávání, jejich smysl a cíle ve společnosti. To je obsahem 3. kapitoly.

Ta má proto odlišnou strukturu i dikci. Na rozdíl od jiných kapitol zde bylo nutné projít podstatně rozsáhlejšími teoretickými a pojmovými východisky, která nejsou vždy obecně známá. Proto tu čtenář najde více objasňujících částí textu než v jiných kapitolách. I tak jde ovšem především o položení otázek, i když se snahou nabídnout i konstruktivní náměty, zvláště pokud jde o možnosti učení se svobodě. Podobně jako v případě ostatních kapitol jde o téma, které bude vyžadovat další zkoumání.

Terciární vzdělávání v naší zemi se skládá především z vysokých škol, dále z vyšších odborných škol a také z posledních ročníků konzervatoří. V této publikaci se zabýváme především vysokými školami. Hlavně proto, že představují zcela zásadní součást terciárního vzdělávání a jejich vývoj je pro jeho celý vývoj rozhodující. Také z toho důvodu, že o této části terciárního vzdělávání je podstatně víc poznatků, studií a dat než o ostatních. Samozřejmě, že ostatní součásti terciárního vzdělávání mají vlastní problémy, které nejsou jistě vysvětlitelné z analýzy vysokého školství. Na druhé straně máme za to, že pohled na vysoké školství umožní ukázat na podstatné charakteristiky stavu a vývoje terciárního vzdělávání v České republice.

Problematika „masifikace“ vysokoškolského vzdělávání je vysoce aktuální. Navíc autoři sami patří také k aktérům tohoto procesu. Nicméně jsme se snažili aktualizacím vyhnout. Také jsme se snažili vyvarovat předem vytvořených hodnotových východisek, i když jde o obtížný problém. Sami na sobě jsme si během diskusí při přípravě této publikace ověřili, jak hluboko jsou právě taková zakořenění usazena. Často jsme se mezi sebou neshodli. O těchto rozdílech vypovídají možná nejvíc autorská shrnující vyjádření, která jsou úplně v závěru poslední kapitoly.

Práce vznikala během roku 2008 a počátkem roku 2009. Je součástí realizace výzkumného záměru MSM0023775201 *Terciární vzdělávání*

ve znalostní společnosti, který řeší Centrum pro studium vysokého školství, v.v.i. Tam je možné také adresovat případné dotazy, doplnění, kritické připomínky a námítky.

V Praze, v červnu 2009

Libor Prudký, Petr Pabian, Karel Šima

Poznámka:

U jednotlivých kapitol jsou uvedeni autoři, kteří se rozhodujícím způsobem podíleli na jejich zpracování. Na konečných formulacích a několikakolových úpravách a změnách se nadto podíleli vždy i další dva členové autorského týmu. Bez společných debat by kniha nevznikla.

Děkujeme pracovníkům *Centra pro studium vysokého školství* za pomoc při technickém zpracování a za spoluúčast na diskusích při vzniku publikace.

1. Od elitního přes masové k univerzálnímu terciárnímu vzdělávání: konceptuální rámec

Petr Pabian

České vysoké školství prošlo od roku 1989 zásadními změnami. Vysoké školy se staly samosprávnými a do značné míry nezávislými na státu, jejich vyučující se těší akademické svobodě a také financování škol se posunulo od státního dirigismu směrem k rozsáhlé autonomii škol. Namísto tradičních dlouhých vzdělávacích programů se prosadilo rozdělení na bakalářskou a magisterskou úroveň, na kterou navazuje dříve neexistující doktorské studium. Navíc se stále častěji mluví nejen o vysokém školství, ale o terciárním vzdělávání – což je reakcí na to, že vedle tradičních univerzit v tomto období vznikly i neuniverzitní vysoké školy a vyšší odborné školy (řada z nich soukromých).

Největší změnou však byl a je nárůst počtu studujících, který také po celé období i dnes dominuje debatám o českém terciárním vzdělávání. Z pohledu studujících a jejich rodin tento nárůst znamená výrazné otevření příležitostí studovat; poptávka po studiu však rostla ještě rychleji než kapacita škol a právě neuspokojená poptávka zůstává jedním z hlavních témat současných diskusí. Pro vyučující znamenají rostoucí studentské počty zvýšené nároky na pedagogické působení a řada z nich také dovedly ke stížnostem na klesající kvalitu studia. A konečně z pohledu státu kvantitativní expanze terciárního vzdělávání klade rostoucí nároky na veřejný rozpočet, a tudíž i větší zájem o fungování a výsledky škol.

To ostatně platí i obecněji: zájem o současnost a budoucnost českého terciárního vzdělávání dlouhodobě roste.¹ Například letité debaty o rozdílech v kvalitě jednotlivých škol přerostly v posledních několika letech v mediální žebříčky, které se snaží tyto rozdíly postihnout (Minksová,

¹ Viz analýzu proměny mediálního zájmu o problematiku terciárního vzdělávání (Beseda, 2008).

2008). V médiích, na politické scéně i na školách se vedou vášnivé spory o to, zda má Česká republika dnes stále nedostatek, nebo už naopak nadbytek studujících. Také téma sociálních nerovností v přístupu k terciárnímu vzdělávání už opustilo stránky akademických časopisů a vstoupilo do veřejné diskuse.² Terciární vzdělávání definitivně přestalo být záležitostí akademických a politických elit a stalo se předmětem veřejného zájmu i veřejného mínění.³

Naše kniha reaguje na tento nárůst veřejného zájmu a nabízí několik pohledů na změny českého terciárního vzdělávání v posledních dvou desetiletích s cílem lépe porozumět jeho současnému stavu a budoucímu směřování. Na rozdíl od předchozích studií na toto téma se nezaměřuje pouze na jednu perspektivu,⁴ ale pokouší se o komplexní analýzu všech klíčových témat. Východiskem knihy je stejně jako ve veřejných debatách nárůst počtu studujících, ale jednotlivé kapitoly sledují především důsledky a souvislosti kvantitativní expanze pro rozhodující aspekty terciárního vzdělávání, od studia a studujících přes výuku a vyučující až po výzkum na vysokých školách.

1.1 Elitní, masové a univerzální terciární vzdělávání⁵

Rámecem pro naši analýzu je slavný koncept „masifikace“ terciárního vzdělávání, přesněji řečeno koncept transformací moderních vysokoškolských systémů od elitních přes masové až po univerzální. Tento koncept vytvořil americký autor Martin Trow na začátku sedmdesátých let 20. století a od té doby se stal východiskem nejen akademických výzkumů,⁶ ale také veřejných a politických debat.

² Viz například pořad ČRo Rádio Česko *Sociální dostupnost vysokoškolského vzdělávání*, 5. 9. 2008, dostupný na <http://www.rozhlas.cz/radionaprani/archiv/_audio/00777320.mp3>.

³ Nejpodrobnější analýzu veřejného mínění ve vztahu k vysokému školství podávají Matějů, Soukup (2006), dostupný na <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100569s_or60406b.pdf>.

⁴ Příkladem úzkého pohledu je Simonová (2006), jejímž centrálním tématem je investiční financování vysokého školství.

⁵ Tato část vychází z dříve publikované podrobné analýzy Trowova konceptu (Pabian, 2008).

Originální přínos teorie Martina Trowa spočívá ve dvou hlavních tezích:

- za prvé, že narůstající počty studujících ovlivňují také všechny ostatní aspekty terciárního vzdělávání, od obsahu a forem výuky přes způsoby a formy studia až po standardy kvality,
- za druhé, že v důsledku vzájemné provázanosti všech těchto aspektů je možné rozlišit tři zřetelné vývojové fáze – elitní, masové a univerzální terciární vzdělávání (Trow, 1973).⁷

Základním faktorem pro rozlišení jednotlivých fází je pro Trowa **přístup k terciárnímu vzdělávání**, přesněji **podíl studujících z příslušné věkové skupiny**. Výchozím bodem všech systémů terciárního vzdělávání byla elitní fáze, ve které na vysokých školách studovalo pouze několik málo procent příslušné věkové skupiny. Instituce a struktury vzniklé v této fázi jsou podle Trowa schopny absorbovat růst počtu studujících až do zhruba 15 % z příslušné kohorty; po dosažení této hranice však dochází k zásadním změnám ve všech aspektech terciárního vzdělávání a vznikají uspořádání typická pro jeho masovou fázi. Ty jsou opět schopny absorbovat další nárůst až do 30–50 % příslušné kohorty; po překročení této hranice pak dochází k další systémové transformaci a nastupuje univerzální fáze terciárního vzdělávání.

Martin Trow vyzdvihl deset klíčových oblastí, v nichž dochází v důsledku narůstajícího počtu studujících k významným změnám (Trow, 1997, str. 16–24; Trow, 2006, str. 253–262):

1. **Vnímání přístupu k terciárnímu vzdělání:** V elitních systémech, v nichž na vysoké školy vstupuje pouze malé procento příslušného populačního ročníku, je podle Trowa možnost vysokoškolského studia vnímána (studujícími i ostatními) jako privilegium vyhrazené pro nejnadanější, případně pro děti z nejvyšších sociálních vrstev. S rozšiřováním počtu studujících v masové fázi je studium stále více vnímáno jako právo všech, kdo splňují podmínky pro vstup do terciárního vzdělávání (např. absolvování střední školy). V univerzálním vysokém školství už studuje většina příslušné populace a z vysokoškolského studia se postupně stává povinnost, zejména ve vyšších sociálních vrstvách.

⁶ Trow je i tři desetiletí po publikaci své zásadní studie jedním z nejcitovanějších autorů v rámci této disciplíny (Tight, 2007).

⁷ Tento základní Trowův text vyšel ve zkráceném českém překladu (Trow, 1997).

2. **Funkce vysokého školství:** Smyslem elitního vysokého školství bylo vzdělávání a formování úzké elity koncentrované v rozhodovacích pozicích a v několika málo vzdělaneckých profesích (věda, právo, medicína). V masové fázi terciární vzdělávání připravuje pro stále se rozšiřující spektrum povolání v postindustriálních společnostech. Univerzální terciární vzdělávání pak zvyšuje adaptabilitu většiny a potenciálně celé populace na neustálé sociální a technologické změny.
3. **Kurikulum a formy výuky:** Kurikula v elitní fázi odráží akademické představy o obsahu příslušné disciplíny a nejdůležitější formou výuky je seminář, který umožňuje vytváření osobních vazeb mezi vyučujícími a studujícími. Po přechodu k masovému vysokému školství se základem výuky stává přednáška, kurikula jsou podstatně méně strukturována a hlavním cílem je předání znalostí a dovedností potřebných pro výkon povolání. V univerzální fázi se zodpovědnost za vytváření kurikula přenáší z velké části na studující, volící svou vlastní vzdělávací cestu, zatímco do výuky stále více pronikají prvky distančního vzdělávání.
4. **Studentská kariéra:** Tradiční cestou k vysokoškolskému vzdělání v elitním systému bylo nastoupit na vysokou školu ihned po absolvování střední školy a za podpory rodičů se věnovat studiu na plný úvazek. S nárůstem počtu studujících ubývá těch, kdo naplňují tuto tradiční představu – stále více studujících přichází na vysokou školu až po určité době v zaměstnání a/nebo se zaměstnání věnují i během studia. V univerzální fázi se hranice mezi studiem, zaměstnáním a dalšími dimenzemi života uvolňují ještě více a terciární vzdělávání pro stále větší počet studujících získává charakter celoživotního vzdělávání.
5. **Institucionální diverzita a charakteristiky institucí:** Elitní vysokoškolské systémy bývají obvykle značně unifikované, typickými institucemi jsou relativně malé a vzájemně velmi podobné univerzity, jejichž akademická komunita sdílí podobné hodnoty. S přechodem k masovému terciárnímu vzdělávání vznikají neuniverzitní terciární instituce a dochází k institucionální diverzifikaci; i tradiční univerzity se rozrůstají, a tím se také rozvolňuje hodnotový konsenzus uvnitř akademické obce. Akademická komunita institucí, typických pro univerzální fázi je jen velmi volně oddělená od okolního světa (např. virtuální univerzity), což znamená definitivní rozpad hodnotového konsenzu v rámci akademické obce i pocitu sounáležitosti

se školou; v důsledku vzniku nových institucí i zvětšování těch starších dále narůstá institucionální diverzita na úrovni systému.

6. **Rozhodovací mechanismy:** V elitní fázi je rozhodování v rukou malé elity, která se obvykle skládá z rektorů nejvýznamnějších univerzit a vysoce postavených státních úředníků, kteří sdílejí velmi podobné hodnoty a rozhodnutí tvoří při neformálních osobních setkáních. Ta jsou v masové fázi nahrazena standardním politickým vyjednáváním a rozhodováním v legislativních a exekutivních institucích v důsledku toho, že se rozšiřuje okruh osob a skupin zainteresovaných na rozhodování o terciárním vzdělávání (např. o zaměstnavatelské svazy). Toto rozšiřování pokračuje v univerzální fázi, kdy většina populace už sama získala zkušenost s terciárním vzděláním, a tudíž rozšiřuje řady veřejnosti zainteresované na rozhodování; zvyšování vlivu veřejnosti na rozhodování o terciárním vzdělávání zároveň zpochybňuje nároky akademické sféry na jedinečnou odbornost pro rozhodování spolu s nároky vysokých škol na privilegovaně postavení.
7. **Standardy kvality:** Pro elitní systémy jsou charakteristické meritokratické akademické standardy. Jinými slovy: kvalita vysokoškolského vzdělání spočívá v dosažení vysoké úrovně akademických znalostí; tyto standardy jsou navíc široce sdíleny v rámci univerzit i mimo ně. V masové fázi spolu s diverzifikací institucí a jejich funkcí dochází také k diverzifikaci standardů, které už nejsou společné pro všechny instituce, ale liší se podle jejich různých funkcí. Po přechodu do univerzální fáze se pak kritérium kvality vzdělávání přesouvá od akademických standardů k „přidané hodnotě“, získané vysokoškolským studiem. Otázka už nezní, jak mohou studující dosáhnout požadované akademické úrovně, ale co může vysokoškolské vzdělávání poskytnout velmi různorodé studentské populaci.
8. **Kritéria pro vstup do terciárního vzdělávání:** Hlavní kritéria pro vstup do elitního vysokého školství byla akademická a meritokratická – cílem bylo vybrat nejschopnější studující na základě obecně sdílených akademických standardů. V masové fázi jsou tato meritokratická kritéria doplněna o neakademická kritéria, jejichž cílem je snižování nerovných příležitostí k dosažení vysokoškolského vzdělání. Univerzální terciární vzdělávání je založeno na principu volného přístupu, kdy jedinou podmínkou pro vstup zůstává zájem studovat. Důraz na volný přístup je doplněn o cíl dalšího vyrovnávání vzdělávacích příležitostí prostřednictvím zvyšování vzdělanostních aspirací u skupin tradičně vyloučených z vysokoškolského studia.

9. **Akademická správa:** Zatímco elitní univerzity jsou spravovány vyučujícími bez administrativní či manažerské přípravy, po přechodu do masové fáze dochází k postupné profesionalizaci správy. Instituce v univerzální fázi dosahují takové míry vnitřní komplexity a provázanosti s vnějším prostředím, že jejich správa je téměř úplně v rukách osob s příslušnou profesní kvalifikací od ekonomie po projektové řízení.
10. **Vládnutí v rámci institucí:** Pro elitní instituce byla typická volená akademická samospráva vykonávaná „akademickou oligarchií“, tj. zejména profesorským sborem univerzity. Přechod do masové fáze oslabil moc profesorského sboru ve prospěch ostatních (zejména mladších) vyučujících a ve prospěch většího podílu studujících na rozhodování. Ještě významnějším je však oslabení akademické samosprávy v důsledku posilování pravomocí státu. V institucích univerzálního terciárního vzdělávání se v důsledku rozpadu hodnotového konsenzu (viz bod 5) vnitřní vládnutí výrazně „politizuje“, tj. stává se střetáváním nejrůznějších zájmových skupin, a současně pokračuje posilování pravomocí státu vůči vysokým školám.

Britský autor John Brennan shrnul základní charakteristiky jednotlivých fází v těchto deseti oblastech do následující tabulky:

Tab. 1.1 Trowova koncepce elitního, masového a univerzálního terciárního vzdělávání

		Elitní (0–15 %)	Masové (15–50 %)	Univerzální (< 50 %)
1.	Postoje k přístupu	Privilegium původu a/nebo talentu	Právo těch, kdo mají určitou úroveň kvalifikace	Povinnost pro střední a vyšší třídu
2.	Funkce vysokého školství	Formování vědomí a charakteru vládnoucí třídy; příprava elit	Přenos dovedností; příprava širších technických a ekonomických elit	Adaptace „celé populace“ na rychlou sociální a technologickou změnu;
3.	Kurikulum a formy výuky	Vysoce strukturované podle akademického a profesního pojetí vědění	Modulární, pružné a semi-strukturované uspořádání kurzů	Prolomení hranic a sekvencí kurzů; prolamování mezi sférou učení a praxe

Pokračování

		Elitní (0–15 %)	Masové (15–50 %)	Univerzální (< 50 %)
4.	Studentská „kariéra“	„Sponzorování“ po ukončení sekundárního vzdělávání; studium bez přerušování až do získání titulu	Růst počtu později vstupujících do VŠ; zvyšování míry neúspěšnosti	Velmi posunutý věk vstupu do VŠ; rozostření hranice mezi formálním vzděláváním a praxí; častěji přerušované studium
5.	Institucionální diverzita a charakteristiky	Homogenita s vysokými a jednotnými standardy; malé komunity koncentrované v místě studia; jasné a nepropustné hranice	Všestranný charakter a diferencované standardy; „města inteligence“; promíchání místních a dojíždějících; hranice nejasné a propustné	Vysoká diverzita bez jednotných standardů; skupiny studujících, z nichž někteří jen výjimečně nebo vůbec nebydlí v kampusech; hranice slabé nebo neexistující
6.	Rozhodovací mechanismy	„Athenaeum“ – malá elitní skupina; sdílené hodnoty a očekávání	Běžný politický proces založený na skupinových zájmech a stranických programech	„Široké veřejnosti“ zpochybňují speciální privilegia a výsady akademické sféry
7.	Standardy kvality	Široce sdílené, meritokratické a relativně vysoké	Proměnlivé; systém/instituce se stává „holdingem“ různých typů akademických aktivit	Přechod od standardů k „přidané hodnotě“
8.	Přístup a výběr	Meritokratický úspěch založený na výkonu ve školním vzdělávání	Meritokratické a „souhrnné“ programy k dosažení rovnosti vzdělávacích příležitostí	Otevřenost, důraz na rovnost podle skupinové příslušnosti (etnické, třídní apod.)
9.	Formy administrativy	Část úvazku akademiků („amatéři v administrativě“); volení/jmenování na omezenou dobu	Bývalí akademici, nyní plně zaměstnaní administrativou; široká a rostoucí byrokratické sféry	Specializovaní odborníci; manažerské postupy přijaté z oblasti mimo akademickou sféru
10.	Vnitřní řízení	Služebně starší profesori	Profesoři a mladší zaměstnanci; rostoucí vliv studentů	Zhroutení konsenzu, vnitřní řízení neřešitelný problém; rozhodovací procesy se přesunují na politické instance